

Білоус Н. М. Проблема адекватності художнього сприймання твору // Методичний пошук. Викладацько-студентські наукові роботи з питань методики викладання мови і літератури. – Житомир, 2013. – No 11. – С. 47-55.

Білоус Ніна Миколаївна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри дидактичного літературознавства та лінгвістики

Проблема адекватності художнього сприймання твору

На сьогоднішній день проблема сприйняття літератури вивчена у багатьох аспектах літературознавцями, психологами, методистами. Зокрема йдеться про основні особливості та етапи сприйняття творів різних жанрів, вікові особливості сприйняття читача – учня, структуру читацького сприйняття, взаємозв'язок сприйняття та аналізу художнього твору. А проблема адекватності художнього сприймання твору в наукових джерелах залишається актуальною. Передусім ця актуальність спричинена тим, що в цьому питанні є ще багато невирішеного, дискусійного. Тривалий час у методиці викладання літератури панувала думка, ніби художнє сприймання є різновидом пізнавальної діяльності, в результаті якої формуються морально – етичні та ідеологічні цінності людини. Такий погляд спирався на досить поширену концепцію літератури як «підручника життя». Відповідно, критерієм адекватності художнього сприймання вважалася відповідність його художньому твору. Але ж відомо: скільки людей – стільки думок. Сприймання твору мистецтва – глибоко індивідуальний акт, у якому вирішальне значення мають особистість, рівень її культури, розвиток творчих здібностей, особливості потреб (передусім естетичних), характер її ціннісних орієнтацій.

У сприйманні і тлумаченні літературних творів, на думку В. Марко, розповсюджені дві хиби, які спостерігаємо в практиці не лише школярів, а й значної частини студентів, читацького загалу.

Перша хиба полягає у тому, що героїв, створених письменником, сприймають за людей, котрі справді жили і мали такі біографії і долі.

Другою хибою в сприйманні твору є підміна думок і переживань автора і персонажів власними. Абсолютизація означеної хиби призводить до деформації зображеного письменником: реципієнт говорить про твір, не як

про явище мистецтва слова, а як про власні переживання [3, с. 12]. Аби подолати ці хиби, необхідно переосмислити ставлення до літератури як «наївно – читацького» явища, а сприймати художні твори як мистецтво слова.

Суть адекватного сприймання художнього слова можна сформулювати просто: сприймати літературу як літературу, тобто як «світ художніх образів», «ілюзію дійсності», «заново створену дійсність» авторською уявою та фантазією [1, с. 18].

Адекватність сприймання передбачає не розпізнавання зображеного (зіставлення з дійсністю), а проникнення в суть, глибину художнього образу, розуміння переходу з площини зображуваного у площину естетично-смыслового значення.

Той, хто прагне прямолінійно зіставити зображене з тим, «як є в житті» - неадекватно сприймає мистецтво. Одна з найпоширеніших причин неадекватності художнього сприймання – перенесення на оцінку літературного твору позаестетичних критеріїв: пізнавальних, виховних, політичних, морально-етичних. У такому випадку і естетична сутність літератури відступає на другий план або й ігнорується. Аби уникнути помилок необхідно пам'ятати, що мистецтво не відтворює дійсності, ані її не перетворює, а лише створює окрему дійсність. Відношення мистецтва до дійсності не можна спрощувати до звичайного відтворювання, воно є далеко складніше. У кожному випадку мистецька дійсність є суцільна, в собі замкнена, окрема, зі своєрідними законами. Мистецькі закони не є тотожні із законами реальної дійсності [2, с. 74]

Існують і різні психологічні установки на сприймання літератури. Для одних – це форма пізнання, тому, наприклад, пейзаж у творі ними не сприймається. Для інших – засіб морального вдосконалення, тому вони не сприймають еротичних сцен. Ще інші дивляться на мистецтво як на провідника високих ідеалів.

Зрозуміло, що ці установки сприймання формуються не відразу, не автоматично і не однозначно. Але на жаль, та психологічна установка, що література – це оригінальне бачення світу, індивідуальне світовідчуття, віртуозне володіння смислом і формою слова, у більшості читачів відсутня.

Художнє сприймання має суб'єктивний характер, оскільки читач підходить до літературного твору із власними критеріями, смаками та ідеалами, що й зумовлює індивідуальність розуміння художнього явища. Твір

є приводом, передумовою для індивідуального відтворення і творчості, для багатоваріантності інтерпретації.

Проте є й об'єктивні закономірності художнього сприймання. Будь-який художній твір відображає світове буття. Постійне співвіднесення літератури з дійсністю, з досвідом наших попередніх вражень обмежує можливості суб'єктивного свавілля у її сприйманні. Художнє сприймання безпосередньо пов'язане з конкретним літературним твором і залежить від нього: вся багатоманітність інтерпретацій і оцінок твору репродуктивна щодо нього, зумовлена тим об'єктивним змістом, що в ньому закладений.

Об'єктивність художнього сприймання зумовлена і тим, що і для письменника, і для читача загальними є форми художнього мислення, які історично склалися.

Індивідуальність художнього сприймання виявляється не лише в оригінальному баченні, судженнях, оцінках, а й у вибіркового ставленні до літератури. Йдеться передусім про естетичні потреби особистості, які апріорі притаманні всім людям, але закріплення, розширення, культивування яких залежить від обставин. Існує принаймні два погляди на цю проблему.

Перший. Здатністю задовольняти естетичні потреби читача володіють не всі літературні твори, а лише ті, котрі органічно пов'язані з певними життєвими обставинами, з інтересами читача, які його глибоко хвилюють і викликають переживання.

Другий. Задоволення естетичних потреб можливе в тому випадку, коли художні явища не пов'язані з якимось практичним інтересом, повсякденним життям; коли художній твір здатний перенести читача із світу людської діяльності у світ екзальтації.

Прихильність до тієї чи іншої думки залежить від розуміння природи естетичних потреб.

Що ми шукаємо у мистецтві? Опору у вихованні суспільних ідеалів? Настанови і рецепти, «як життя будувати»? Засіб популяризації та утвердження певних ідей? Чи, може, ілюзії, щоб відійти від житейської суєти і сірої буденності? Викликати і створити в собі певне емоційне тло? Вдовольнити те, що немає можливості одержати в дійсності? Спровокувати «вільну гру» духовних сил, порозкошувати словом, розбудити уяву та фантазію і мати від цього втіху?

Перше виходить за сферу естетичних понять і може бути вдоволене педагогікою, філософією, історією, психологією. Друге безпосередньо впливає з естетичної природи літератури, охоплює життя людської душі. Переживання буде естетичним, коли воно існує для себе, замкнуте в собі і служить не засобом досягнення мети, а є самодостатнім.

Як слушно зауважив І. Франко, суть « артистичної творчості не в матеріалі, що служить їй основою, не в моделях, а в тім, яке враження робить на нас даний твір і якими способами артист зумів досягнути те враження» [4, с. 179].

Якщо говорити про літературу, то кожен шукає у ній те, що хоче знайти. А література дає стільки, скільки хто може взяти.

Шкільний і вузівський курси літератури передбачають в основному її діахронне вивчення. Ця обставина суттєво коригує адекватність художнього сприймання. Здавалось би, художній образ, одного разу створений і виражений у слові, не піддається змінам, а зберігає свою константність, стабільність, однозначність, авторську заданість, як і сам художній твір. Парадокс полягає в тому, що, не змінюючись за формою, твір мистецтва змінюється за змістом, збагачується або, навпаки, гине, опинившись у нових історичних умовах. У ньому постають нові смисли, породжувані асоціаціями, які письменник і не міг прогнозувати, але які виявилися можливими в контексті іншої епохи й іншої культури. Необхідна робота уяви, думки, співтворчості, аби зміст твору, образ (його інваріант) вписались у новий контекст, зворушивши естетичні почуття особистості – всупереч історичній дистанції, яка розділяє автора і читача.

Кожен, хто сприймає літературний твір, вносить у цей процес свої індивідуально – неповторні особливості, наповнює його особистісним смислом. Це зумовлює специфіку й актуальність проблеми художнього сприймання. Доля художнього твору залежить не лише від письменника, а й від читача. Талановитий читач збагатить художній зміст своєю власною творчістю, посередній – неминуче збіднить його. Чим вищі творчі можливості особистості, її талант художнього сприймання, тим вищі її вимоги до літератури, глибші естетичні переживання, вишуканіше ставлення до художніх явищ.

Адекватність художнього сприймання залежить від ряду чинників. Виділимо окремі з них:

1. Загальна культура людини. Набуті людиною властивості (знання, стійкі морально – етичні переконання й орієнтири, потреба жити в культурі,

духовні запити й інтереси та ін.) не тільки включають у себе потребу спілкуватися з мистецтвом, а й становлять невід'ємну рису культурної людини. Чим вищий рівень загальної культури особистості, тим тривкіший у неї інтерес до мистецтва і тим розвинутіша здатність адекватності його сприймання.

2. Естетичний досвід. Рівень сприймання художнього твору прямо залежить від естетичного досвіду людини. Цей досвід починає нагромаджуватися з її перших кроків – від споглядання іграшок, слухання колискової чи казок, розважливих ігор, занять чи забавлянок. Тут має своє значення як естетична інформація, так і первинне формування естетичних смаків, які закладаються ще в дитинстві і вдосконалюються все життя. Важлива роль у спілкуванні з мистецтвом слова відведена батькам та вчителям, на шкільні роки припадає найбільш інтенсивне накопичення естетичного досвіду (за умови, якщо природні естетичні потреби дитини знаходять відповідну підтримку і вільно без примусу і нав'язування вдовольняються), до того ж в естетично організованому середовищі.

3. Мотиви сприймання художнього твору. Передумовою сприймання художнього твору є, звичайно, основний мотив звертання до нього. Малюк, школяр, студент, професор з неоднакових причин звертаються до літературного твору: тут може бути звичайна цікавість, почуття обов'язку (наприклад, у школяра, якому дали завдання прочитати твір), пошуки емоційної розрядки, бажання втішитись мистецтвом, «втекти в його ілюзорний світ, спроба приємно заповнити вільний час. Мотив звертання, по суті, керує художнім сприйманням, визначає його спрямування, психологічні та актуальні механізми, переростає у мотив сприймання. Вільна з'ява і реалізація мотиву збагачує й урізноманітнює художнє сприймання, а спонукальний мотив (наприклад, зобов'язуюче шкільне завдання) збіднює, спотворює, викликає невдоволення і супротив у читача. Ще гірше, коли спонукальний мотив переходить у диктат. Тому – то важливо у школі захоплювати (інакше кажучи, формувати мотив) учнів самим художнім твором, зацікавлювати їх ним так, щоб вони самостійно і вільно мали бажання до нього звернутися. Формування мотивів художнього сприймання – чи не найскладніший аспект у роботі вчителя – словесника.

4. Навички спілкування мовою мистецтва. Література оперує образами, що є в основі її художності. Збагнути сутність художнього може лише той, хто розуміє мову мистецтва (мову образів). Навички спілкування тією мовою, якою володіє мистецтво слова, формуються в учнів тоді, коли

з'являється потреба пояснення, тлумачення художнього образу, а ця потреба містить у собі момент розуміння.

Сприйняти й досягнути душею та розумом художній твір – значить виявити і зрозуміти в ньому певний смисл, викладений автором у специфічній формі. Без розуміння мови мистецтва це зробити неможливо.

Мова літературного твору – не звичайна інформація, яка передається від письменника до читача, а художня, тобто така, що набула рис умовності, огорнулася у форму інакомовлення, зачала в собі певний смисл. Художній твір не розмовляє з читачем «відкритим текстом», а спонукає до активізації уяви, фантазії і мислення, тобто відкривається (і то не завжди і не завжди однаково!) тільки тим, хто розуміє «художній тайнопис», прихований од буденного ока. Оцей «тайнопис» може бути прочитаний через досягнення не буквального значення слова, а слова-образу, де важить його внутрішнє значення, часто – первісний смисл.

«Читання» художньої мови тісно пов'язане з розпізнаванням і розумінням цієї мови. Розпізнавання означає встановлення схожості того, що сприймається, з уже пізнаним. Воно не прирощує знання. Розуміння, відштовхуючись од відомого (і впізнаного), з'ясовує нове, невідоме, виявляє його смисл. З цього приводу досить слушну думку висловив німецький учений Х. Редекер: «Якщо твір впливає на мене, збагачує мене не лише зображуванним у ньому предметом, а й особистістю художника, яка певним чином ставиться до предмета, споглядає й оцінює його, то це можливо тільки у тій мірі, у якій авторське ставлення лежить у площині мого власного. Це умова для того, щоб твір мистецтва мені щось говорив. Він говорить мені те, що я можу сприйняти, щоб я хотів би сказати сам; він робить мене здатним виразити те, що я сам шукав. Твір лише стає посередником між волею автора і моєю волею, волею багатьох, якщо він концентрує, поглиблює і робить усвідомленими запити, інтереси, бажання, прагнення людей, які, можливо, ще приховані, неясні, аморфні, неусвідомлені» [2, с. 72].

Головною ознакою мови мистецтва є його символічний характер. Оволодіння і пізнання таємного смислу символів художньої літератури багато в чому схоже до оволодіння власне мовою. Знаки мови – умовні. Таким є і знаки мистецтва. Знаючи закріплене за ними значення, можна «читати», закладений у них смисл, проте у деяких випадках символ-знак художньої мови має контекстуальний характер.

Семіотика вкладає в поняття « контекст» два значення: 1) система, сукупність значеннєвих та лінгвістично оформлених внутрітекстових зв'язків; 2) позатекстові зв'язки певного тексту, не обов'язково закріплені лінгвістично. Тому художній твір можна розуміти як сукупність висловленого, але зашифрованого.

Якщо говорити про художнє сприймання, то розуміємо розшифрування, «декодування» художнього тексту. Процес перекладу художньої інформації на мову того, хто її сприймає, можна визначити як інтерпретацію. Виділяють індивідуальну та літературознавчу інтерпретацію. Перша – варіативна, бо залежить від індивідуальних особливостей особистості. Друга – заснована на наукових принципах літературознавства, що допомагає читачеві глибше зрозуміти художній твір. Оптимальна ситуація у веденні діалогу «твір – читач» – поєднання індивідуальної та літературознавчої інтерпретації.

Художній твір – це відкрита естетична система: є текст, образи, сюжет, композиція, але його прочитання дає можливість розширити, поглибити зображене. Діалектика художнього твору в тому, що він водночас є закінченим, збудованим, замкнутим світом і незавершеним, відкритим; він знаходить своє продовження в адекватному сприйманні читача, в його інтерпретації.

Література

1. **Білоус П.** Інтерпретація літературного твору / Петро Білоус.- Житомир: ЖДУ, 2012. – 140с.
2. **Редекер Х.** Отражение и действие / Х. Редекер. – М.: Мысль, 1971. – 228 с.
3. **Марко В.** Стежки до таїни слова / Василь Марко . – Кіровоград: Степ, 2007. – 264 с.
4. **Франко І.** Із секретів поетичної творчості / Іван Франко. – К. : Рад. письменник, 1967. – 192 с.
5. **Яус Г. – Р.** Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика / Ганс- Роберт Яус. – К.: Основи, 2011. – 624 с.